E. W. BERGMAN

ANTECKNINGAR OM LAPPMARKEN

EX·LIBRIS·OSSIAN·SVENSSON
C-O A 43

bl

Anteckningar om Lappmarken, särskildt med hänseende till kristendomens införande därstädes.

AF

E. W. B.

I sammanhang med Västerbottens kolonisation utsträckte sig regeringens omsorg tillika till de angränsande lappmarkerna. Redan under Magnus Erikssons minderårighet utfärdade drotset Knut Jonsson, på grund af en på herredagen i Telge år 1328 mellan helsingboar och birkarlar träffad öfverenskommelse, frihetsbref för en hvar, som ville bosätta sig i »den yttersta delen af Helsingland mot norr», hvarjämte förklarades att nybyggarne i juridiskt hänseende skulle lyda under fogden i Helsingland samt att ingen finge hindra lapparne, »homines silvestres et vagos, vulgariter dictos Lappa», i deras jagt eller ofreda de birkarlar, som besökte dem. Såsom regent bekräftade Magnus år 1340 »till Guds dyrkelse och hans heders förökning och Sveriges rikes nytta och bästa» nyssnämnda öfverenskommelse, så att »alla, som å Kristo tro eller till kristna tron sig omvända vilja», ägde att för sig och sina arfvingar taga mark i Lappmarken, »hvilken i forna tider icke hafver varit i många människors minne». År 1358 afgaf likaledes Erik Magnusson konfirmationsbref på dessa privilegier, hvilka »alla inneboende i Norrbotten i Lappmarken till Sveriges rikes och kristna trons förökning unte och gifne äro, — — — och hvilka birkarlar, som ökenskogar i för:de endar (råmärken) efter sitt tarf och nytta söka vele, det vi dem ingalunda neka».

De maktägandes omtanka i afseende på Lappmarken och lapparne gick således i förstone ut på att kolonisera landet och

att dymedelst på samma gång bland den hedniska befolkningen utbreda den kristna tron. Någon egentlig bosättning i Lappmarken torde dock ännu icke hafva förekommit, då det nedre landet ju erbjöd så rikt tillfälle till nybygge. Däremot hade lapparne redan tidigt trädt i handelsutbyte med birkarlarne, de i kustlandet bosatta handelsmän, som förmedlade handeln med lapparne och därvid ofta utsträckte sina handelsresor ända till Västerhafvet. Allt eftersom de särskilda lappmarkerna voro desses hem närbelägna, fingo de dem sig anvisade till sitt handelsdistrikt »att råda öfver».[1] För sina handelsrättigheter erlade de till kronan en obetydlig skatt, som dock genom särskild öfverenskommelse med Gustaf I år 1528 något ökades, hvaremot de själfve fingo uppbära den skatt lapparne skulle utgöra. Detta birkarlarnes välde öfver lapparne fortvarade omkring 300 år eller till slutet af Gustaf I:stes regeringstid, från hvilken tid birkarlarnes handelsrättigheter småningom alltmera inskränktes genom det direkta handelsutbyte, hvari kronan genom sina lappfogdar ingick med lapparne. Johan III utfärdade åtskilliga bestämmelser om kronans öfvertagande af denna lapphandel i första hand, och var regeringen härvid mån om att icke bjuda lapparne sämre villkor än birkarlarne. Så heter det t. ex. i en odaterad instruktion för några lappfogdar, att »eftersom vi förnummit hafva birkarlarne plägat årligen efterlåta lapparne till skänks något koksalt, vilja vi fördenskull gunstligen efterlåta dem 2 t:or och några kannor bränvin». Företrädesvis var det dock Carl IX, hvilken närmare ordnade denna byteshandel till kronans förmån.[2]

Birkarlarne blefvo *vid lifsstraff* förbjudna att fara omkring i Lappmarken och uppköpa varor på andra orter och tider än de af konungen fastställda marknadsplatserna och marknadstiderna och skulle därvid lappfogden först uppbära skatten och köpa de skinnvaror han på kronans vägnar ville behålla; »sedan må hvar handla med den andra».

Genom sin maktställning hade birkarlarne fått ett välde öfver lapparne, som de voro angelägna att icke gå miste om, hvarför ock, när under Gustaf I:stes tid nybyggesanläggningar i Lapp-

[1] Umeå lappar, som icke voro på detta sätt indelade, kallas i 1583 års räkenskaper »kronans egna lappar».

[2] Efter en mantalsuppgift för år 1607 var antalet birkarlar i de särskilda lappmarkerna vid samma tid följande: Umeå och Piteå lappmarker 20, Luleå lappmark 18, Torneå lappmark 23 = 61. Dessa birkarlar bildade senare stommen till borgerskap i de i början af 1600-talet upprättade norrländska städerna.

marken tillämnades, dessa motsatte sig detta förslag, hvilket föranledde konungen att i en skrifvelse af d. 12 mars 1544 »till menige birkarlar, som befallningen hafva öfver lapparne i Västerbotten», skarpt förehålla dem detta, förklarande det vara i strid med Sveriges lag och icke stå till att lida att förbjuda någon att upptaga hemman af ödemarken och därmed föröka kronans ränta, hvarför sådant på det strängaste förbjöds. Men icke blott mot nybyggens anläggningar därstädes, äfven mot kristendomens införande i landet uppträdde de fientligt såsom stridande emot deras handelsintressen, enligt hvad en äldre författare, den med den svenske ärkebiskopen Johannes Magni bekante katolske diplomaten och historieskrifvaren Damianus à Goës i sitt arbete: Deploratio lapponiæ gentis ad Paulum Papam (påfven Paulus III) tom. III, Lovanii 1544, skrifver: »Vetant Lappones christianos fieri, ne subditi suavi jugo Christi aliquid lucelli eorum tyrannidi et rapacitati subducant et aliquid ex vectigalibus decrescat (se Millén, Disputatio de christianismi in Lapponia per regum Sueciæ consilia profectibus). Ofta gåfvo ock birkarlarne lapparne exemplet af dåliga seder och Carl IX befallte sina kommissarier att med dödsstraff straffa de birkarlar, som i Lappmarken förde ett sedeslöst, otuktigt lif. Efter hand vann dock kristendomen här alltmera insteg, ehuru, såsom den med Gustaf Vasa samtidige Ziegler säger, deras öfvergång oftast blott förestafvades af yttre hänseenden: »De hvarken följa den kristna religionen eller undfly den af judiskt hat, utan underkasta sig för att därmed villfara de regenter, under hvilkas välde de kommit».

Den första kända biskopsvisitation inom Norrbotten företogs af ärkebiskop Hemming Nicolai år 1346 och sträckte sig ända upp till Torneå, vid hvilket tillfälle omkring 20 personer döptes, dels lappar, dels finnar från Uleå, Kemi och Simo.[1] Visitationen omfattade naturligtvis blott kustsocknarna och lemnade således Lappmarken orörd. Här fordrades först en vägrödjande missionsverksamhet. Tanken på en sådan hade dock redan väckts under senare delen af fjortonde seklet och detta genom en landets egen dotter, lappkvinnan Margareta, hvilken så hos de världsliga som andliga myndigheterna sökte tända den hänförelsens glöd, som i hennes eget bröst lågade för hennes landsmäns omvändelse.[2]

[1] Se Åbo domkyrkas svartbok, sid. 154.

[2] »Qui errantes et increduli hoc usque permanentes fidem catholicam suscipere distulerunt» (se drottning Margaretas skrifvelse till den svenske ärkebiskopen år 1389).

Så skrifver bland andra biskop Thord i Strängnäs till klosterbröderna i Vadstena följande om henne:[1] »Kanske är det icke utan genom ett inre mysterium denna enkla, fattiga och elända kvinna, som icke söker denna världens rikedomar, njutningar och ära, utan allena sträcker sin själs begär till det, som Gud tillhör, med så stor nitälskan anropar de styrande, så präster som öfriga; ja, kanske man får tro, att Guds Son, som med sin helige andes eld itändt henne till dessa maningar, i dessa yttersta tider vill för folken uppenbara sitt namn och eder tro». Ehuru Margaretas nit väckte de styrandes uppmärksamhet på denna angelägenhet, såsom synes af den brefväxling myndigheterna emellan, som härom bevarats, så torde dock icke något vidare vid saken åtgjorts, hvilket däraf framgår, att ännu år 1414 säges om henne i en skrifvelse till den svenske ärkebiskopen från en abbot i ett norskt kloster men på besök i Vadstena, att hon fortfarande med böner och tårar anropade de högste, konungen och drottningen, ärkebiskopen, biskoparna och de förnämsta så i Danmark som Sverige.

Helt visst är det emellertid att betrakta såsom en frukt af Margaretas outtröttliga nit, då vid denna tid en viss herr Thorsten, denne förste namngifne missionär inom Lappmarken, upptog verkligt missionsarbete bland lapparne. I en skrifvelse till domkapitlet i Upsala år 1419 uppmanar Erik XIII domkapitlet att, som denne herr Thorsten sedan några år arbetat i Lappmarken och nu hade för afsikt att därstädes bygga gudstjänstkapell, understödja honom i denna hans verksamhet och äfven uppmuntra andra, som därtill kunde vara villige, att deltaga med honom i samma arbete.

Om någon vidare missionsverksamhet i Lappmarken under den katolska tiden förmäla ej de skriftliga urkunderna. Om än lapparne sökte skydda sig med det kristna namnet och vissa yttre bruk, så torde dock den förut omnämnde Damianus à Goës icke utan skäl hafva klagat öfver att ännu vid 1500-talets början föga kännedom om Gud och Kristus fanns i lapparnes bygder. Lapparnes religiösa behof voro ock ännu så litet tillgodosedda att de, såsom Olaus Magnus anför, om de ville låta döpa sina barn, hade att färdas till de kristna kyrkorna, »dopkyrkorna»,

[1] Skrifvelsen, affattad på latin, förekommer i en Vadstenacodex, som numera förvaras i Riksarkivet.

i nedre landet en vägsträcka af ofta öfver 100 mil fram och åter, hvilket de då gjorde en eller två gånger om året med sina nyfödda hopsurrade i en kont på ryggen. Att också hedendomen ännu vid den nyare tidens inträde fortfarande i Lappmarken var vidt utbredd ser man af konung Gustafs skrifvelse till påfven af d. 10 sept. 1523, ännu före brytningen med honom, däruti konungen i sammanhang med talet om sina afsikter i afseende på kyrkliga reformer bland annat utlofvar att vilja taga i betänkande, huru lapparne måtte blifva förda ifrån sitt afguderi till den kristna dyrkan.[1] När snart därefter klosterportarna inom landet öppnades och en vidgad verksamhetskrets erbjöd sig för de klosterbröder, som kunde följa med den nya tidens anda och kraf, se vi ock en bland desse utvälja Lappmarken till sitt särskilda arbetsfält. Den 5 juni 1526 utfärdade konung Gustaf ett försvarelsebref för Vadstena-munken Benedictus Olai, hvari säges, att samme klosterbroder vore »stadd i sin rätta resa och ärende in uti Norrbotten med vår tillåtelse och goda minne till att [förkunna?] de fattiga lappar och andra den landsändans innebyggare Guds tro och hvad deras själs salighet tillyder och, om så lägligheterna tillsäga, att han må där upptaga en skola för förenämnda lappars skull och andra flere goda barn i den landsända».

Mot slutet af konung Gustafs tid skickades ock af konungen såsom kristendomens förkunnare en Michael Agricola till Torneå lappmark, där, såsom det heter i den kongl. skrifvelsen af d. 24 juli 1559, »en stor part af lapparne ännu icke hafva låtit sig döpa och kristna eller något vilja sköta om den del, som en människa med rätta är skapad till och bör att göra, nemligen att bekomma sannskyldig Guds heliga vilja att veta och sig sedan så därefter skicka uti detta timliga och förgängliga lefvernet, att hon till det eviga goda lifvet, som ingen ände varder hafvande, komma måtte». (I dessa allvarliga ord återspegla sig visserligen de tankar, som särskildt vid denna tid torde hafva rört sig i den gamle konungens inre.)

Först under Johan III:s regering skall emellertid kristendomen mera allmänt fått insteg i Lappmarken, såsom den under Carl XI:s tid lefvande lappmarksprästen Olof Graan i sin berättelse om Lappmarkens kristianisering säger: »Allraförst under konung Johans

[1] »Terram Lapponiæ ab idolatria ad christianum cultum converti faciemus».

tid kommo lapparne till kristendomen, döpelsen och Guds rätta kunskap och till tron». Men ännu saknade Lappmarken ordnade kyrkliga förhållanden, och inskränkte sig den prästerliga verksamheten till ett eller annat besök om året från de nedre socknarna, till hvilka lappmarkerna voro anslagna.

Carl IX tillkommer, som bekant, hedern att med allvar hafva tagit sig an Lappmarkens sak. Redan 1599 gaf han sina kommissarier befallning att låta anlägga åtminstone *en* kyrka i hvarje lappmark, »uppå det att den fattiga allmogen där uti landsändan må varda frälst utaf det mörker, däruti största parten af dem stadde äro, och någorlunda blifva uti Guds ord underviste och till dess rätta kännedom komma, därom vi på vårt dragande ämbetes vägnar bör hafva åhuga och omsorg». År 1607 kunde ock af lappmarks-kommissarierna till konungen inberättas att kyrkan i Lycksele var färdig, Arvidsjaurs och Jockmocks likaledes i det närmaste färdiga, Enontekis och Simojervi kapell under byggnad och till kyrkan i Torneå lappmark vid Tenoteki timmer framfördt, likasom ock präster från det nedre landet till samma kyrkor voro utsedda, hvilka skulle aflönas med $^1/_8$-del af kronotionden i Lappmarken. Tyvärr var det ej så lätt att utfinna dugliga sådana, då mot den ene och den andre af de i kustlandet vid denna tid tjänstgörande präster svåra beskyllningar gjordes. I afseende på gudstjänstbesökandet lofvade lapparne att infinna sig på kyrkoplatsen till Thomasmässan eller senast julaftonen och då stanna där intill Kyndelsmässan (d. 2 febr.), likaledes återkomma till Vårfrudag (d. 25 mars) och uppehålla sig vid kyrkan åtta eller fjorton dagar, och skulle vid dessa tider prästerna predika för dem hvarannan dag. För att bibringa dem kunskap i kristendomen fingo de fogdar konungen uppsände bland annat befallning att medtaga exemplar af den af konungen själf författade katekesen. »Vi hafva ock», heter det i fullmakten af d. 19 okt. 1610 för lappfogden Lars Larsson, »låtit gifva honom en vår catechismum med, som han ibland lapparne skall låta förkunna och läsa, på det att de må få någon kännedom om Gud och den heliga Trefaldighet, som dem härtill mest hafver varit förborgadt».

Ett försök gjordes äfvenledes att af landets egna söner utbilda prästämnen. Kommissarien Hiorth fick vid sin resa till Lappmarken år 1606 uppdrag att medtaga till Upsala åtskilliga lappgossar. Att detta dock icke kunde ske med föräldrarnes

goda minne är naturligt. Hiorth säger ock i sin berättelse om detta sitt uppdrag, att de »så godt som med trug» måste tagas från lapparne. I allt uttogos från de särskilda lappmarkerna 16 gossar. Några af dessa rymde under vägen[1] och resultatet af hela företaget skall icke hafva utfallit gynnsamt. I en uppsats om de lappska förhållandena från det följande århundradet uttalas ock såsom en allmännare erfarenhet att de lappgossar, som sändts till akademien i Upsala, oftast velat bibehålla »sitt vilda uppfostringssätt och större delen af dem varit mycket benägna till fylleri och bränvinssupande, så att genom dem mycket ringa i kristendomens fortplantande uträttas kunnat».

Konungens förtjänstfulla bemödanden om kristendomskunskaps bibringande åt lapparne och de kyrkliga förhållandenas ordnande i Lappmarken stötte på ett allvarsamt hinder i svårigheten att få dugliga och i språket kunniga präster, som ville slå sig ned i landet. På kommissarien Baltzar Becks klagomål öfver prästernas obenägenhet att bo uppe i Lappmarken, dit de endast en gång om året ville resa, svarar konungen d. 27 juni 1608, att han ingalunda ville det lida; ville icke prästerna stanna vid lapp-kyrkorna, så skulle de afsättas. I en senare skrifvelse till lappfogden Reinh. Stigher af d. 6 apr. 1611 uttalar konungen sitt missnöje öfver denna prästernas motsträfvighet att bosätta sig i Lappmarken. Han säger här, att han hört det prästerna i stället för att bo vid lappmarkerna uppehålla sig uti stora byar ner i landet, draga till Lappmarken allenast en gång om året vid julhögtiden och då förde med sig både bränvin och andra köpmansvaror och »drefvo snart sagdt större handel än som birkarlarne och således mera aktade deras köpenskap än som de akta deras ämbete och gudstjänst». Befallningen om att lapp-prästerna skulle bo vid lapp-kyrkorna förnyas och all handel förbjöds dem.

Konung Gustaf II Adolf tog vid sin faders verk i förevarande angelägenhet såsom i allt annat. Hans första omsorg blef att gifva lapp-prästerna en tryggare ekonomisk ställning genom en förbättrad aflöning, såsom synes af hans underhållsbref för fyra lapp-predikanter af d. 20 juli och d. 27 aug. 1613. En sorglig erfarenhet af huru lapparne i andligt afseende varit försummade fick han vid sin resa omkring Bottniska viken vintern 1614, då

[1] »Och med detsamma kom ett mäktigt, stort stormväder», heter det i Hiorths berättelse, »och lät jag strax i samma stunden ransaka i hela socknen efter dem, men ingen kunde dem finna».

lapparne från Torneå och Kemi lappmarker fingo framföra sina klagomål till honom. Han säger härom i sitt utnämningsbref af d. 14 mars samma år för den till Kemi lappmark utsedde lapp-predikanten, att »största delen af lapparne icke hafva hört någon predikan på tre eller fyra år och en part, som aldrig är af prästerna på ett eller annat sätt besökta vordna och snart sagdt litet eller intet om någon gudstjänst veta säga, därigenom det fattiga, usla folket kunna falla uti misshopp och förtviflan om deras salighet».

För att emellertid kristendomen skulle kunna vinna någon allmännare spridning bland lapparne, var af nöden att prästerna kunde meddela sig med dem utan tolk och att kristna läroböcker funnos affattade på landets språk. Pastorn i Piteå socken, Nicolaus Andreæ Rhen († 1635), visade sig härutinnan nitisk; år 1619 utgaf han det första på lappska tryckta arbete: »En liten sångbok, huruledes messan skall hållas på lappska», samt samma år en ABC-bok, hvilka arbeten efterföljdes af en ny ABC-bok år 1632, en katekes år 1633 samt förklaring däröfver år 1637. Till utförande af detta arbete hade af konungen genom skrifvelse af d. 24 febr. 1619 anslagits tionde-spanmålen af samma Piteå socken, äfvensom till sex lappgossars information, hvilka kyrkoherden skulle taga i sitt hem, »dem uti bokliga konster instruera, upptukta och lära»: första uppränningen till den ännu existerande s. k. Skytteanska skolan.[1]

Denna skolas egentliga stiftelsebref är dat. d. 20 juni 1632. Skolan förlades till Lycksele och riksrådet Johan Skytte utnämndes till dess direktor och hans släkt efter honom. Genom donationsbref af d. 5 nov. 1634 skänkte samme riksråd till skolans underhåll åtskilliga hemman i Umeå socken, med årlig ränta af omkring 400 dr s:mt. Enligt 1655 års reduktionsstadga voro dessa hemman underkastade reduktionen, men fingo dock genom k. brefvet af d. 8 apr. 1687 förblifva vid skolan, dock så att de härefter skulle anses såsom en kongl. donation till skolan. Genom en kongl. skrifvelse af d. 17 dec. 1773 förordnades emellertid att en del af denna fond skulle användas till understöd för nybyggen i Tärna lapp-kapellförsamling samt till prästs

[1] Småningom riktades den lappska litteraturen med flere öfversättningar. De, som egnade sig däråt, voro: Johannes Tornæus, pastor i Torneå socken, ÷ 1671, Olaus Graan, till sist pastor i Piteå socken, ÷ 1689, Petrus Fjellström, pastor i Lycksele, ÷ 1764, samt Petrus Högström, till sist pastor i Skellefteå, ÷ 1784. År 1811 utkom bibeln fullständigt på lappska.

underhåll därstädes, hvarjämte barnens antal från 10 (ursprungligen 12) nedsattes till blott 6. Af skolans första lärare voro tvänne födde af lappska föräldrar, Jac. Matthiæ Bacheus, som 1640 tillträdde sin befattning, och Olaus Stephani Graan, som år 1657 efterträdde den föregående och om hvilken Hernösands konsistorium i en skrifvelse till K. M. af år 1686 afgaf ett vackert loford: »Umeå har nu en infödd lapp till rectorem och pastorem uti herr Ol. Steph. Graan, som in illa gente förer ett rart dygdelefverne». I våra dagar, år 1865, förflyttades samma skola till den ofvannämnda aflägsna Tärna lappförsamling.

En ny ansats till ett bättre ordnande af Lapplands kyrkliga förhållanden togs under drottning Christinas förmyndare-regering, och var det förnämligast upptäckten af ädla metaller på 1630-talet och den däraf framkallade lifliga bruksrörelsen, som härtill gaf anledning. Regeringen hemställde till prästerskapet vid riksdagen i Nyköping år 1640, »huru gudstjänsten i Lappmarken vore rätt att bringa till stånd och huru den där med Guds bistånd skulle hållas vid makt», och genom kongl. brefvet af d. 24 sept. samma år förordnades om nybildande af fyra självständiga lappmarksförsamlingar, alla inom Piteå lappmark, nämligen Arvidsjaur, Arjeploug, Silbojock och Nasafjäll.

Af en af Johannes Tornæus, pastor i Torneå socken och dithörande lappmark, afgifven berättelse om lappmarken från denna tid finner man, huru särskildt i Torneå lappmark vid sidan af mycket hedniskt väsende och vidskepelse äfven kristendomens anda fått insteg. Det kan hafva sitt intresse att höra huru undervisningen af denne pastor handhades bland lapparne och återgifva vi ofvan anförde meddelares skildring däraf med hans egna ord:

»Sedan genom Guds nådiga väckande ifrån 1640 hafva lapparne i Torneå och Kemi lappmarker vackert augment in catechismi lectione et intellectu tilltagit; därtill hafver varit ett godt och bekvämligt adminiculum en liten särskild katekes med korta frågor och svar, den jag tre gånger hafver låtit upplägga. Då jag eller komministern är uti lappmarken, så måste man vissa tre timmar vara med dem i kyrkan, först begynnandes med vanliga frågor och psalmer, Kristi pinas historia, det de förr intet hafva varit vane till, ej heller kunnat melodien; alltså brukar man samma sång, så länge att de lära den och kappas de med hvarandra, hvilken af dem bättre kan, sedan stiger prästen in suggestum præcibus præmissis proponera catechismi quæstiones eller Kristi pinas historia identidem repeterande easdem, ut intelligant ac teneant. När han nederkommer, examinerar han per-

sonatim detsamma, att det gifver dem sådan frukt, stimulum och aktsamhet, att examen förer mera frukt än concio catechetica, så att gamla kvinnor taga ock tämligen till, de unga äro väl kvickare, men unga karlar mest lägga boken ifrån sig, taga händerna för sina ögon och svara till frågor, så att man med hugnad därpå hörer».

År 1642 företog den åldrige 77-årige ärkebiskopen Laurentius Paulinus Gothus en visitationsresa, som sträckte sig ända upp till Torneå. I Baazii *Inventarium eccl. sueo-gothicum* förekommer en redogörelse för denna visitation, i hvilken redogörelse profetian i Zacharias 6:te kap. om de fyra vagnarna tillämpas på nordlanden och förklaras nu hafva fått en glädjefull uppfyllelse, »i det evangelii ljus spridt sig öfver hela norden, så att kristendomens läror icke blott vid många våra gymnasier och skolor inhämtas, utan ock midt i Lappmarken samvetsgrant meddelas». Vid denna visitationsresa besöktes icke Lappmarken, men några få upplysningar lämnas dock därifrån, afgifna af de pastorer, som från det nedre landet där inspekterat. Angående de nybildade pastoraterna inom Piteå lappmark säges, att de dit förordnade prästerna voro alla kunniga i lappska språket och af regeringen erhållit särskildt anslag för att oftare kunna besöka och undervisa lapparne. Såväl i Arjeploug som Arvidsjaur hade katekesförhör anställts; Arvidsjaurs-lapparne redde sig något bättre än de från Arjeploug, enär ungdomen där haft en yngre lapp till lärare; åtta af de närvarande hade ABC-boken, i hvilken de ock kunde läsa, heter det. Långt hade icke det bokliga vetandet sträckt sig, om ock en början var gjord.

Prästerna i de nedre socknarna sågo dock icke allestädes med blida ögon att lappmarksförsamlingarna, som hittills räknats såsom tillydande deras pastorater, på detta sätt skulle gå dem undan, hvarför ock regeringen fann sig föranlåten att i den skrifvelse af d. 29 sept. 1640, hvari ärkebiskopen underrättades om de nyinrättade lappmarksförsamlingarna, befalla honom, att förmana och åtvarna kyrkoherdarna i Västerbotten, att hvarken direkte eller indirekte sätta sig häremot, »och billa våra undersåtare något in att förhindra vårt hälsosamma uppsåt härutinnan och lapparne samt andra flere öfvertala att framhärda och förblifva uti deras förra beklagliga hedniska lefverne», utan hällre låta sig angeläget vara att regeringens kristliga intention måtte utan något hinder och motstånd vinna sin tillbörliga effekt.

Pastorn i Luleå, Andreas Canuti, som af ärkebiskopen fått i uppdrag att årligen göra visitationsresor till Piteå och Luleå lappmarker, skrifver härom till sekreteraren Anders Gyldenklou d. 6 jan. 1648, hurusom han därmed haft stor möda, »under tiden uti den eländiga öknen rest med renar öfver hundra mil», hvarjämte han omtalar huru han efter förmåga påkostat lappdjäknar, som nu vore däruppe att lära lappungdomen läsa. — »så att de, som tillförene litet eller intet kunde läsa allenast uti det svenska tungomålet, som de dock icke förstodo, desamma kunna nu uti deras modersmål läsa deras kristliga tros eller katechismi hufvudstycken, deras bordsläsningar, morgon- och afton- och andra gudliga böner och därhos svara till högviktiga spörsmål».

Äfven under Carl XI:s tid visades af regeringen intresse och omtanka för Lappmarken så i ekonomiskt som religiöst hänseende. Landshöfdingen i Västerbotten, Johan Graan, var särskildt nitisk för Lappmarkens förkofran. I en skrifvelse till K. M. år 1671 säger han bland annat: »Dessutom såsom i lappmarkerna fuller är af framfarne konungar en god begynnelse gjord till att draga lapparne ifrån deras stora afguderi, som de hafva sväfvat uti, så är likväl ännu mycket som fattas och fordras till den rätta gudstjänstens fullkomligare inrättande uti de orter, hvarom framdeles och icke långt härefter ett skäligt förslag jag allerunderdånigst ingifva vill».

Enligt det förslag, landshöfdingen sedermera ingaf, borde, såsom redan år 1640 skett i Piteå lappmark, samtliga öfriga lappmarker bilda särskilda pastorater med hvar sin pastor på stället boende och med fastställd stat för prästens aflöning, hvarjämte, där kyrkor saknades, sådana skulle byggas. Detta förslag fastställdes ock af K. M. för Kemi lappmark d. 21 juni 1673 och för de öfriga lappmarkerna d. 29 sept. samma år och erhöll Kammar-kollegium uppdrag att uppsätta den nya staten, hvilken ock uppgående till 1,052 dr s:mt af K. M. fastställdes den 2 okt. 1675, ehuru det visserligen i förstone under krigsåren icke var utan sina vanskligheter att utfå dessa medel, enär konungen ville annorlunda disponera öfver dem. Nöden var stor i landet och förklarar lätt oregelbundenheten i de uppgjorda staternas upprätthållande.

Det hade nu således kommit därhän, att de kyrkliga förhållandena i det närmaste blifvit ordnade, såsom de intill senaste

tider bibehållit sig: kyrkor voro i hvar lappmark uppbyggda, präster, kunnige i det lappska språket, skötte på stället de prästerliga åliggandena och kristliga läroböcker funnos i tryck på samma språk utgifna. Man skulle hafva trott, att nu allt stod väl till och att kristendomens seger öfver det sega hedniska väsendet nu var vunnen. Men såsom en blixt från en klar himmel kom nu till regeringens kännedom, att fullständig afgudadyrkan med offerställen och träbeläten ännu ganska allmänt gick i svang i Lappmarken. Det var vid ett lagmansting denna upptäckt först gjordes, hvarom protokollsutdrag inskickades till hofrätten. Konungen aflät då d. 11 dec. 1685 en allvarsam skrifvelse till konsistorium i Hernösand med infordrande af förklaring, huru sådant vore möjligt och hvarför icke något meddelande därom förut från konsistorium inkommit.

Konsistorii svar är dateradt d. 15 mars 1686 och innehåller i inledningen en kort historik öfver hvad för Lappmarken i kyrkligt afseende under förra regenter vidtagits och hvad under den senast föregående tiden därutinnan åtgjorts, såsom öfversättningar till lappska, anställande af präster, kunniga i lappska språket, samt visitationsresor. Hvad nu det uppenbara afgudaväsendet anginge, »så finna vi för våra personer», heter det vidare i samma skrifvelse, »saken sig hafva som vi underdånligen här upptäcka». Anledningarna sammanföras i 9 punkter: 1:o »att själfva Lappmarkens reformation icke så länge sedan är verkställd, utan de gamla satans tjänare på den orten lefva ännu och halta på båda benen, vilja tjäna Baal och Gud»; 2:o lapparnes näringsfång, »skytteri och fiskeri», hvartill de äro vane att bruka spådom och annan vidskepelse; 3:o svårigheten för dem att ofta komma till kyrkan, hvarför de på aflägsna orter så mycket mera äro benägna till att och lättare kunna utöfva sina djäfvulskonster; 4:o gränsförhållandena till Danmark och Ryssland, i det somliga lappbyar räknas tillhöra såväl det ena som det andra riket, hvilket gör lapparne genstörtiga och öfvermodiga, så att de förmena sig kunna få skydd hos den ene konungen mot den andra, hvilket synnerligen gäller gränsebyarne i Umeå lappmark; 5:o svårigheten för prästerna att hos »ett så förvirradt folk» kunna tvinga dem att oftare besöka Guds hus, låta döpa sina barn m. m. utan understöd af civile tjänstemän; 6:o marknadsväsendet, i det mången fyller lappen med bränvin, ja, som nu höres, gluckar (glödgar) det med socker, »så att han kommer

drucken i kyrkan; 7:o »emedan ock orten förer med sig åtskilliga kroppsbesvär, ty kan man intet förtega att af prästerskapet somliga äro uttröttade blefne, andra hafva begynt att, »som plägseden där är, öfva sig i otjänliga stycken och alltså göra sig inkapabel till ämbetet», och hvilka man måste sätta andra skickliga till hjälp, hvaraf föranledts stor fattigdom, då underhållet måst delas mellan flere, ingen vill ock gärna dit transporteras, som eljest finner sig vara kapabel att förestå annan lägenhet; 8:o den bristfälliga barnauppfostran, i det lapparne icke låta sina barn lära sig läsa i bok utom dem, som sättas i skolan, hvilka »härtill med trug äro tagna», då lappen hälst följer »sitt barbariska och latefulla lefverne, hvilket de skatta för en frihet»; 9:o oaktadt det afgudiska väsendet väl förut varit kändt, har dock ingen velat uppträda som accusator af fruktan för sådana onda människor.

Med afseende på medel till oväsendets hämmande föreslås: noggrannare kateketisk undervisning med de byar, som ligga nära kyrkan, förbud mot äktenskap för lapp, som icke nöjaktigt vet sin kristendom; ingen borde admitteras till Herrens nattvard utan särskildt förhör; särskilda predikningar med förmaningar emot den afgudiska gudstjänsten; några lapp-gossar borde utses från de lappmarker, som icke hafva någon skola och sättas i närmaste sådan, »emedan att i lappmarkerna inrätta flere skolor synes ej vara af nöden»; dessa gossar kunde sedan användas till privat information och följa lapparne i deras boflyttningar; präste-visitationer i lapp-kåtorna; uppmuntringar i form af ringare gåfvor åt dem, som låta sig ledas och rättas och som angifva dem, som ännu äro stadda i sin vidskepelse; präste-visitationer ifrån de nedre socknarna; utbyte af sådana prästmän, som icke förstå det lappska språket, mot sådana, som äro kunniga däruti; »där ock någon med så groft afguderi umgåtts, som meriterar lifsstraff, så vore väl om en sådan blefve andragen och den in loco hade sitt straff androm till sky, hvilket skulle mycket hjälpa verket, emedan lapparne af sig själfva äro bäfvande och rädda»; en tillbörlig undersökning om de särskilda offerställena borde anställas och dessa, lapparne till skräck, på något sätt utmärkas; bränvinssäljandet vid marknaderna borde förbjudas.

K. M. befalte nu d. 11 dec. 1685 att lagmansting skulle hållas i samtliga lappmarkerna för ransakning om det afgudiska väsendet. Protokollen vid dessa ting finnas ännu i behåll; som

de gifva en synnerligen god inblick i Lappmarkens dåvarande religiösa ställning, återgifvas de här fullständigare, hvarvid likväl protokollet vid ett tidigare i Luleå lappmark hållet ting angående ett liknande mål först må meddelas:

Anno 1686 d. 1 Febr. hölls laga ting med lappallmogen af Luleå lappmark vid Jockmocks tingställe, närvarande kronans befallningsman välaktad Ægidius Otto samt efterskrefne (12), som i nämnden sutto — — —

Lappen Peder Tomesson, brukskarl i Qvickjock, förehades och angafs af brukspredikanten, vällärde herr Johan Graanhammar, för det han nästförledne år in decembri vid ett träsk Darrijaur benämdt emellan hyttan, Qvickjock och Kittvari grufva beläget, där tillförene ett gammalt lapparnes offerställe varit, offrat horn af en ren, hvarom han på tillfrågan bekände sig sådant i många år hafva gjort efter sina gamla förfäders bruk och många andra lappars urminnes praxin till att därmed vinna och undfå god lycka så i djur, skog som fiskevatten. Sedermera spordes Peder, om han nu för tiden visste några flere lappar jämte sig föröfva ett sådant afgudiskt väsende med offrande eller någon annan förarglig vidskepelse. Då svarade han sig fuller som oftast hört, att många andra lappar, på åtskilliga orter boende, brukat den afgudiska vidskepelsen, isynnerhet med offrande vid berg och stora träsk samt flere rum, dock viljandes härutinnan inga vissa personer namngifva, ehuru han därom af rätten allvarligen förmant blef. Så alldenstund denna ringa rätten icke finner någon fullkomlig lag, huralunda en sådan casus rättsligen afdömas skall, oansedt om slik vidskepelse uti H. K. M. vår allern. konungs och herres utgångna placat om eder, dateradt d. 2 oct. 1665 och dess 20:de punkt med annat mera förmäles, att den straffes som för lödgeri i mindre, och trolldom i större brott, som den är till etc. och denna enfaldiga rätten ingen annan ordning och efterrättelse om ofvanbe:te afgudiska eller lödgeriets afdömande finner än som glorv. i åminnelse den salige, store furste och herre, konung Gustafs ordinantie, dat. Westerås 1527, och dess 15 punkt innehåller, därest står, att vidskepelse, löfveri och trolldom är lifssak, — men såsom här infaller tvifvelsmål, om icke en sådan gammal högl. ordinantie vore in hoc seculo abrogerad, besynnerligen den enfaldiga och villfarande lappallmogen berörande, alltså och emedan underrätterna icke tillåtes att arbitrera uti någon blind sak, med mindre de icke hafva någon klar lag att fundera och stödja sig vid, ty remitteras denna sak under den högloffl. Svea hofrättens vidare högrättvisa omdöme och betänkande.

Lars J. Grubb
häradshöfding.

Lagmanstinget i Lycksele och Umeå lappmarker.

Anno 1687 d. 11 Jan. hölls ordinarie lagmansting i Lycksele och Umeå lappmarker med lappallmogen af Umeå-Wapsu-Raan och

Graanbyar, närvarande kronans befallningsman väll:de Ægidius Otto med eft:ne lappar (8), som i nämnden sutto — — —

Till underdånigst och ödmjukt följe så af H. K. M:ts vår allernådigste konungs och herres resolution och befallning af d. 11 dec. 1685 som jemväl H. Exc. herr barons, general-majoren och landshöfdingens, herr Hans Abraham Kruses därpå funderade ordres till underteeknad af d. 4 jan. och 5 nov. 1686 begynte jag nu i detta är ibland andra tingsärendens förrättande noga inqvirera och ransaka, jämväl mig närmare informerad göra, huruledes med en stor del lapparnes härtills på åtskilligt sätt och vis föröfvade afgudiska vidskepelser medelst offrande och trumspel månde vara beskaffadt. Och fördenskull blefvo samtliga lappallmogen af ofvanskrefne byar under detta Umeå lappmarks pastorat sorterande för rätten framkallade och tillfrågade, om de godvilligen och otvungne ville sanningen bekänna, hvilka af dem äro delaktiga uti denna grofva, afgudiska synden. Då uppstod ifrån rätten en gammal, beskedlig man, tolfmannen Olof Månsson ifrån Graanbyn, berättandes att han jämte många andra lappar efter deras förfäders urminnes bruk och gammal fant allt härtills brukat trumman, som eljes på deras språk kallas kåbdes, hvilken de åtskilliga gånger om året, dock icke på vissa tider, spelat och slagit uppå jämte särdeles jäick eller sjungande efter deras gamla manér och plägsed. Sådana trummor, de där med mångahanda slags figurer af dem själfva med albark på skinnet afmålade äro, hafva de alltid lagt messingsringar uppå och med hamrar af renhorn gjorda och utskurna på dem slagit, spelat och sjungit uti den enfaldiga tro och mening att därigenom vinna god lycka eller eljes erfara, om någon elak eller god lycka dem förestått, förr än de begifvit sig till skogs att fånga djur eller eljes med fiskeriens idkande uti sjöar och stora träsk.

Uppå vidare tillfrågan berättade denne Olof Månsson, att när ringarna på trumskinnet lagde vid sjelfva slåendet eller pulserandet lupit en stund omkring och omsider synts velat merendels stanna eller ändtligen hålla sig vid endera sidan, så hafva de inbillat sig vetat hvad lycka eller olycka dem förestått hafver, nemligen om ringarna dansat och hållit sig vid den venstra sidan om trumskinnet, skall det alltid bemärkt olycka till vånorna, men vice versa vid den högra sidan all god lycka uti deras företaganden betydandes.

Sedermera spordes Olof Månsson, huru han och många andra en sådan konst lärt och hvilken dom till en slik vidskeplig galenskap bragt och förfört hafver? Svarade, att deras föräldrar och förfäder en sådan djefvulskap dem lärt hafva. Ytterligare, huru det kommer till att messingsringarna understundom stanna och hålla sig vid den venstra, stundom ock den högra sidan på trumskinnet, när de på henne slagit och spelat? Hvartill han svarade: Gud må det veta, lappfolket hafva med en sådan föröfvad vidskepelse intet ondt menat.

Sist tillfrågades Olof Månsson, om han med de andra nu tillstädesvarande lappar brukat någon vidskepelse med offrande; hvartill han svarade och otvungen bekände, att en stor del af dem, dock icke alla, hvar höstetid på åtskilliga rum och ställen nedgrafvit ett

stycke kött och ben utaf hvar lem af en ren jämte ett litet trä på olika sätt och vis utskuret och krusadt, på det odjuren icke måtte sådant röra vid eller någon skada tillfoga, och när detta har skett, hafva de blottat sina hufvuden och tagit af sig sina mössor, jämväl uppräckt sina händer till himmelen och bedt Gud den aldrahögste om god lycka, helsa och sundhet.

Sedan, när denna Olof Månssons nu gjorda relation för samtliga lappallmogen publicerad och uppläsen blef, spordes dem om det sannfärdigt var hvad Olof nu således publice bekänt och refererat hafver; hvartill största delen lappar, de som voro komna till någon ålder, svarade och offentligen bekände sig att hafva efter deras gamla förfäders information och lärdom sådana vidskepelser allt härtills brukat, oaktandes ehuru de af presterskapet äro förmante och åtvarnade vordne därmed att afstå, men emedan de nu först hafva fått höra, huruledes H. K. M. vår allern. konung och herre sådana djefvulska vidskepelser hårdt ifrat och ingalunda lida och tåla vill vid högsta onåder tillgörandes, alltså utfäste de samtligen med uppräckta finger att de och deras barn hädanefter aldrig mera skola offra och på trummor spela, som de af oförstånd hit intill gjort hafva. Sina trummor, dem de nu icke tillstädes hade, lofvade de ock att vilja och skola till annat år eller nästa laga ting hörsamligen ifrån sig leverera.

Lagmanstinget i Luleå lappmark.

Anno 1687 d. 27 och 28 Jan. hölls laga ting i Luleå lappmark vid Jockmocks tingsställe med allmogen af Kautenjaur, Sirekeslockt, Socksjock, Terpenjaur och Jockmocks byar, närvarande kronans befallningsman välde herr Ægidius Otto med nämnden (12 män) — — —

Sedan H. K. M:ts allernådigsta skrifvelse — för samtliga lappallmogen härsammastädes publicerad och uppläst blifvit, tillfrågades dem, hvarföre och till hvilken ända de, som nogsamt är vordet kunbart, hafva för detta och allt härtills offrat till stockar och stenar, brukat spåtrummor och andra förargliga vidskepelser. Då svarades, att emedan deras gamla föräldrar sådana vidskepelser brukat, så hafva ock de deras plägsed därutinnan följt och efterlefvat, bekännandes sig 1) att hafva hittills brukat trummor, med hvilka de dock intet ondt sade sig hafva gjort, utan bara till att se förut hvad ondt eller godt dem vederfaras, jämväl huru med deras skogs- och fiskevånor samt boskap lyckas skulle; 2) att de hafva offrat på de gamla rum och ställen, sätt och vis, som deras förfäder gjort hafva, näml. först till Thoren eller åskan, hvars beläte de efter menniskoansigtens skapnad med yxor uthuggit af trä, som de kunnat, dem de vid gamla offerställen planterat och upprest hafva; 3) berättade ock lapparne, att en del hafva uppsökt sig stenar till afgudars dyrkande, som hafva haft någon särdeles skapnad eller liknelse till något rationale eller irrationale animal, hvilka stenar eller beläten de sammaledes vid sina offerställen uppsatt hafva, föregifvandes 4) somliga af dem vara Thorens söner och somliga Thorens drängar, hvilka de sedan gemenligen offrat, besynnerligen

hornen af sina brunstrenar eller härfvas (osnöpte renar), som af dem slagtas Matthæi tid om hösten; dels hafva de ock 5) offrat andra kreaturs ben, som dem efter trummans anledning blifvit pålagdt, såsom af hästeföl, grisar, höns, bockar, får etc., hvilka kreatur uti deras hemvister fuller icke finnas, utan med stort besvär rest en lång väg till Norge och andra orter, därest de sådana kreatur kunnat uppnegociera och förhandla; 6) berättade ock lapparne att somliga af dem offrat af de slagtade kreaturens blod, dem de uti näfver-skeppor eller rifvor förvarat och nedlagt hafva vid deras vanliga offerställen; 7) bekände ock allmogen att den gamle afguden Thore hafva de ock efter deras förfäders inbillan städse haft i åminnelse och honorerat med åtskilligt offrande för den orsaken skull, att han skall gifvit dem vackert väder; 8) hos de framledne eller döda människor hafva de ock deponerat och nedlagt sina offer och alltid lefvat uti den enfaldiga tro och mening att sådana aflidna människor icke så snart skulle taga dem till sig eller rycka dem till sina grifter; 9) en del offrat ock den lede satan, att han i dess förmåga icke skolat kunna tillfoga dem något ondt; 10) andre hafva ock offrat solen, månen och elementerna. Alltså tillspordes lapparne, om de alla härutinnan äro lika delaktiga eller en del allena, som ännu icke äro till den kristliga läran alldeles omvända, då fuller största delen med högt rop svarade ja, så att sorlet af dem, som därmed höllo, förtog ljudet för några af Jockmocks och Socksjocks byar, de där närmast ligga till kyrkan och landsbygden och efter vidare förhör och efterfrågande alldeles nekade och förklarade sig aldrig hafva brukat sådana djefvulska vidskepelser.

Sedan blefvo de alla i gemen tillfrågade, om de för detta af prästerskapet äro med någon allvarsamhet vordne förmante och åtvarnade, att de med dessa grofva synder skulle alldeles afstå och för all ting sig omvända och göra en sann bot och bättring. Häremot kunde de fuller icke neka, utan bekänna att ju prästerskapet dem därifrån afrådt, men såsom föräldrarne hållit barnen därtill strax ifrån barndomen och de mäkta sällan kunnat komma till kyrkan för oföret och deras långa resors skull, så hafva de sådana förmaningar icke så mycket aktat eller på hjärtat lagt utan merendels bortglömt och slagit i vädret.

Eljes, efter noga förhör och inqvisition, befanns sant vara att pastor loci, herr Anders Marci Grubb, på 16 års tid eller allt sedan han till detta pastorat förordnad och constituerad blef, aldrig rest omkring upp till de fjärran och vidt aflägsne lappbyar och dess hemvister, uti hvilket anseende de med sina hemmavarande barn och legofolk icke rätteligen blifvit informerade och undervista uti sina kristendomsstycken, som de eljes och dess utan omöjligen kunna alla bara en gång om året komma till Jockmocks kyrka för den långa och besvärliga vägens skull; men då största delen af de långvägade kunnat ändtligen komma tillstädes, har det skett denna tiden om året, på hvilken ordinarie laga ting plägar hållas och kronans räntor uppbäras och clareras, då ock den rätta marknadstiden beramad är och

lapparne (tvifvelsutan) lära då vara mera betänkta och sorgfälliga om deras handel med borgerskapet, än låta lära och undervisa sig uti sina salighetsmedel, som de dock hvar morgonstund, medan tinget, uppbörden och marknaden påstått, alltid hafva blifvit hållna till. Men sedan de alla i gemen blefvo allvarligen förmante och åtvarnade, att de hädan efter alldeles öfvergifva skulle deras vidskepelser medelst offrande och trummespel etc. vid högbem:te H. K. M:ts vår allernådigste konungs och herres påföljande högsta straff och onåder, där någon af dem denna gudeliga och välmenta förmaning befunnes här efter icke vilja med godo efterkomma och sig till hörsam efterrättelse ställa, så vardt fuller af dem lofvadt och försäkradt, att de aldrig mera skulle bruka några vidskepelser, hvarken på ett eller annat sätt, utan frukta och dyrka den rätte Guden uti himmelen; men det är, oförgripligen sagdt, till befara, att största delen ännu icke hålla eller prestera sina nu gjorda promisser och löften, förr än de, som ännu uti dessa grofva afgudiska synder och vidskepelser torde vilja framhärda, blefve uti allas åsyn och närvaro en gång exemplariter straffade.

Lagmanstinget i Torneå lappmark.

1687 d 31 jan. och 1 febr. hölls laga ting i Torneå lappmark vid Juckasjärvi tingsställe med lappallmogen af Tinge- och Siggevaara byar, närvarande kronans befallningsman väll:de Jacob Graap och dessa eft:ne sutto i nämnden — — —

Dato vardt noga ransakadt, inqvireradt och skärskådadt, om några i denna församling före detta brukat och ännu bruka några afgudiska vidskepelser medelst offrande vid berg och stora träsk samt kåbdes eller trummor de pläga spela uppå med jåick eller särdeles laula och stygg melodie? Härtill svarades och allenast efterskrefne af hela denna församling (som består af in emot ett hundra skattelappar) sig bekände till denna dag brukat trummor eller kåbdes bara uti enfaldighet, efter deras gamla förfäders urminnes plägsed, i mening att med dem vinna god lycka, som i de föregående protokoller bredare är att se och förnimma.

Och voro allenast dessa efterskrefne, som sig bekände, nemligen ifrån Siggevara (3) — — —, ifrån Tingevara (5) — — —.

Men offerställen sade de sig vid denna tiden icke bruka, utan i forna tider.

Desse ofvanskrefne utfäste ock att hädan efter vilja alldeles öfvergifva sina trummor och dem ifrån sig lefverera vid första tillfälle och när de här näst hitkommandes varda.

Lagmanstinget i Piteå lappmark.

Anno 1687 d. 7, 8 och 9 febr. hölls laga ting i Piteå lappmark vid Arjeplougs tingställe, närvarande kronans befallningsman väll:de herr Ægidius Otto med nämnden.

Tillfrågades samtliga närvarande lappallmoge af Piteå lappmark, neml. Norrväster-, Söderväster-, Simitsjaur, Arjeploug och Locktebyar om och hvarföre de den afgudiska vidskepelsen med spåtrummor och offrande alla eller några hafva brukat? Hvartill de äfvensom i Luleå lappmark svarade, att de fuller alla däruti voro lika delaktiga, men när rökelängden företogs och examinerades, befunnos några som inga trummor hade, men nästan hvar och en bekände sig hafva brukat vidskepelse med offrande på sätt och vis och uti den enfaldiga mening som uti nästföregående Luleå lappmarks protokoll finnes vara annoteradt; sammaledes och på lika sätt hafva de ock efter sina gamla förfäder brukat trummor.

Sedermera uppå tillfrågan bekände de ock att prästerskapet dem ifrån sådana styggelser och galenskap tidigt och ofta med ondo och godo förmanat och afrådt hafva, som ock hördes sant vara, när de i sina kristendomsstycken examinerades och merendels därutinnan så väl grundade voro, som af denna nationen kan förväntas.

Sedan framsteg en lapp benämd Anders Pålsson ifrån Simitsjaur, sägandes lapparne vara uti den enfaldiga och galna opinion, att de omöjligen skulle kunna subsistera eller på något annat sätt sig ernära och underhålla, där de sina förfäders gamla seder med afgudiska vidskepelser öfvergifva skulle. Men icke dess mindre uppå rättens allvarliga förmaning lofvandes allesammans sig här efter sådana vidskepelser aldrig mera bruka vilja, jämväl ock försäkrandes att skola med första tillfälle lefverera ifrån sig till sina själasörjare alla de trummor och träbeläten hos dem finnas kunna.

Lagmanstinget i Kemi lappmark.

Anno 1687 d. 4 mars hölls lagmansting med lappallmogen i Sodankylä, närvarande kronans befallningsman väll:de Jacob Graap med nämnden.

Här i församlingen veta lapparne af inga afgudiska vidskepelser, hvarken på ett eller annat sätt. Tvänne gamla tolfmän, Peder Pedersson och Anders Hansson, om sina 70 år gamla, sade sig minnas, då de väl voro sina 20 år gamla, att deras föräldrar brukat vidskepelser med offer, besynnerligen på en sten vid Pyhäjärvi på hinsidan Kemiträsk belägen, hvilken de med rensfetma några gånger om året, efter som tillfället gifvits, bosmort, jämväl horn kring honom nedlagt hafva på grannt björkris, som offerstenen låg uppå, och hvart år honom väl lagdt och bäddadt blef. Sammaledes brukades ock den tiden trummor, som de framledne gamle lappar spelte uppå; men Gud vare evinnerligen ärad, att sedan sal. herr Johan Pictorius för en lång tid sedan deras kyrkoherde blef, vardt slika vidskepelser merendels utrotade, men alldeles afskaffade, sedan nu varande pastor i Torneå, herr Gabriel Tuderus, sedermera och en lång tid där efter till deras kyrkoherde constituerad blef.

Men hvad de öfriga uti *Torneå lappmark*, neml. Kontokeino, Afviovara, Teno och Utsjoki, jämväl uti *Kemi lappmark*, Enare,

Mansälka, Kitka, Kuolajärvi, Kemikylä, Sombioby och Kittilä belägna byar anbelangar och vidkommer, så efter noga hållen inqvisition befanns uti alla dessa ofvanrörda byar inga afgudiska vidskepelser, hvarken på ett eller annat sätt nu för denna tiden föröfvas, som dock Gudi den alldrahögste bäst bekant är.

Hvad nu sålunda uti största enfaldighet om lapparnes här tills i margfaldig måtto föröfvade afgudiska vidskepelser protokolleradt och ad notam fattadt är, hemställes och lemnas H. K. M:ts vår allernådigste konungs och herres nådigste korrektion och omdöme allerunderdånigst.

Sålunda af ofvanstående datis om lapparnes uppenbarade afgudiska vidskepelser vara ransakadt, skärskådadt och befunnet, attesteras.

Lars Jacobsson Grubb
häradshöfding.

Af denna ransakning finner man hvilket mäktigt fäste hedendomen ännu hade hos lapparne. Men lappmarken erbjöd äfven ljusare bilder, såsom visar sig af det prosteting, som vid samma tid år 1685 i dec. d. 24 och följande dagar hölls i Kusamo i Kemi lappmark,[1] hvilken lappby då omfattade 34 familjer om 194 själar. Visitatorn, prosten Johan Tuderus, lämnar om denna visitation följande berättelse:

Prostetinget i Kemi lappmark.

»Med stor hjärtats hugnad mottogo de mig och mitt följe, tackandes Gud, att de fingo prästen och Guds ord till sig till helgen. De examinerades i sina kristendomsstycken, hvarutinnan ungdomen mycket hade förkofrat sig, några kunde ock vackert läsa i bok och sjunga, såsom man om julhögtiden varse blef.

Pastor loci, Henricus Cajanus, framsteg besvärandes sig det tvänne lappar från Kitka hade absenterat från Kemijärvi kapell om stora böndagen; de excuserade sig därmed, att de hade haft den tiden sjukt folk i sina hyddor, hvilka behöfde skötsel, producerande vittnen, som med ed ville bekräfta saken således bestå, alltså befriades de för straff med åtvarning det de så väl som andra måtte vakta sig för gudstjänstens försummelse och således undvika Guds och konungens hemsökning.

Frågades efter om trollkarlar, afgudadyrkare och Guds ords föraktare uti Manselkä by vore; då framsteg och föregaf lappen Junge Olofsson, berättandes sig hafva hört hunden skälla en söndagsmorgon uti skogen, hvaraf han presumerade att hunden där icke var utan husbonde, som med ekorre-skjutande violerade sabbaten. Junge tillspordes, om han visste hvem hunden tillhörde, därtill han nekade, emedan han sade sig hvarken sett bonden eller hunden, hvarför kunde i detta mål intet resolveras.

Den 12 januari hölls examen catecheticum uti Sombio by. Ungdomen därstädes gaf ett sådant önskligt besked ifrån sig, som ingen främmande tro kan, där läto de sig öfvermåttan qvicka ingenia af gossar och flickor, så att där tillfället och lägenheten medgåfve, skulle en ung nitälskande karl stor lust hafva till informera där in artibus literalibus. Hvar afton och morgon inställa de sig under bönestunden, hvilket en ingenieuse lappdotter, Brita Pedersdotter, med synnerlig andäktighet dagligen förrättar.

Den 14 januari förhördes Sodankylä lappar i deras kristendomsstycken och gåfvo då ett sådant svar ifrån sig, att man med stor fröjd och glädje här den tiden förnötte.

En lapp, Peder Mattsson, höll morgonbön, reciterandes 16 böner med synnerlig andäktighet allt utantill. När bönestunden öfverstånden var, förmantes be:te lapp om morgonen bruka mindre böner och i deras ställe läsa ett stycke af Kristi pinas historia; om aftonen åter befaltes han näst aftonbönerna hålla de böner, som om morgonen besparades, och läsa ett kristendomsstycke hvar afton med Luthers förklaring, på det de andra, som icke kunna läsa i bok, måtte lära läsa memoriter. Slik ordning vill man ställa uti hela lappmarken.

Culperades Sodankylä-boar för det ingen af dem hade bevistat gudstjänsten i Kemiträsk om julhögtiden; de ville excusera sig därmed att manfolket blefvo den tiden förhindrade af bäfverbruket, för hvilkets försummelse de potentaterna icke hade kunnat prestera utlagorna och för kvinnfolket varit omöjligt för den långa och besvärliga resans skull att slippa till kyrkan (32 mil fram och åter), men såsom deras excusation merendels synes vara obillig, fingo de efter bogetalet något böta till Kemiträsks kyrka med allvarsam förmaning till flitigare Guds heliga ords uppvaktning och Herrens tempels besökande.

Såsom Sombio, Sodankylä och Kittilä byar mäkta långt bo ifrån Kemiträsks kyrka, Sombio 18, Sodankylä 16 och Kittilä 28 mil, anhölls om en prästman med underhåll, som continue uti Sodankylä finge bo.»

Efter det lagmansting under åren 1686 och 1687 hade hållits öfver hela Lappmarken, företogo året därpå landshöfdingen i länet och stiftssuperintendenten en visitationsrera dit för att närmare inhämta kännedom om lapparnes religiösa ståndpunkt. Af ett utdrag af deras gemensamma berättelse, dat. Torneå d. 16 mars 1688, må följande meddelas:

Först hölls undersökningen i *Umeå lappmark*, men därvid, heter det i berättelsen härom, var intet barn närvarande, hvilket pastorn i församlingen, Olof Graan, förklarade bero på lapparnes fruktan att deras barn skulle tagas till skolan, »hvilken räddhåga

[1] År 1670 hade härstädes en allmännare andelig väckelse åstadkommits genom lapp-predikanten Gabriel Tuderus från Enare lappförsamling. Ännu i en skrifvelse af år 1723 från den nitiske norske missionären v. Westen fingo Kemi lappar erkännande såsom goda kristna.

är gammal hos dem, så att de måste med trug taga barnen ifrån dem». Med afseende på lapparnes kristendomskunskap uppgaf pastorn, att de, som gått i skolan, någorlunda kunde göra besked för sig i frågor och svar, men med de öfriga hade han endast kunnat komma därhän, att de lärt sig katekesen, »såsom den står i ABC-boken». I berättelsen heter det ock, att »de läste färdigt ända fram, icke stannandes förr än de hela stycket utläst».

Lapparne från Wapstena by voro »alldeles förhärdade», och läto de sig icke, heter det, genom något tal bevekas till bättring, »ehuru en sig därom violerade». En, som stod i hopen, föll ned och afsvimmade, »såsom de pläga göra, hvilka af ondo anfäktas». Ingen af dem kunde läsa i bok förutom länsmannen, hvilken nu var borta af räddhåga, »emedan han ock är funnen med spåtrumman».

Sist sammankallades samtliga lapparne (omkring 60 till antalet) och tillspordes, om de icke ville hålla hvad de lofvat och afstå från all vidskepelse och afguderi och göra bot och bättring, då alla ropade: ja.

I *Luleå lappmark* var okunnigheten bland lapparne stor, så att utom klockaren, som gått i Umeå lapp-skola, ingen kunde läsa i bok. På frågan hvad Gud vore, svarade somliga, att han vore en rök, andra, att »de intet hafva varit så lärda».

Bland lapparne från *Piteå lappmark*, hvilka vid denna visitation hade aflämnat sin trumma, var äfven en äldre lapp vid namn Lars Nilsson från Norrvästerby af omkring 60 års ålder. När han senare genom döden förlorade sin 6-årige son, grep han åter till trumman i tro att därmed återväcka till lifvet den aflidne. Han stämdes härför till tinget, där han uppgaf, att han hade 3:ne afgudabilder af trä: den första Thor eller åskan, den andra Thors eller åskans ängel, den tredje världens man eller gud och förklarade inför tinget, att dessas tillbedjan varit honom till stor nytta. I förstone hade han anropat den allra högste Guden i himmelen om hjälp och bot, då en svår sjukdom och mycken dödlighet hade drabbat hans renhjord, »att icke hans boskap måtte utrotas, utan mer och mer förökas och honom lyckas». Som detta omellertid icke hade hjälpt, hade han försökt andra medel, som ländt honom, yttrade han, till mycket mera fromma och till hans boskaps vederfående och förökelse. Han förklarade inför rätten att, så länge han lefde, kunde han ingalunda umbära sådan afgudisk vidskepelse, utan skulle han

»efterlefva och bruka sina förfäders vana, oaktadt hvad högre eller lägre öfverhet i detta mål nu eller framdeles honom förbjudandes varder».

Tingsrätten dömde honom med stöd af 2 Mos. Bok, 22 kap. och 5 Mos. Bok, 13 kap. samt Vesterås Ordinantie af år 1527 och den i Örebro utgifna af år 1586 till döden. Svea hofrätt fastställde domen d. 26 apr. 1692 och skulle han halshuggas och tillika med de träafgudar han brukat och spåtrumman och den tillhöriga redskap å båle brännas.

Församlingens pastor, Petrus Noræus, fick nu uppdrag att bereda mannen till döden och kom med honom därhän, heter det i den berättelse konsistorium d. 4 apr. 1693 härom afgaf till K. M., att »han kunde rent läsa sina fem kristendomsstycken, vackert gjorde reda för sig om sin salighets grund, kunde ångra och bekänna sina synder». När han kom till rättareplatsen och hans träafgudar lades å båle och brändes i hans åsyn, frågade prästen, hvad han tänkte om allt sådant. »Hvad skall jag tänka», sade han, »jag är ju ren från mina synder»; sedan undfick han Herrens nattvard och steg på bålet, ropande på sitt språk: »Jesu, walda ialle minun siulo», d. v. s. »Jesu, tag nu min själ»! Konsistorium tillägger, att han med en undersam frimodighet undergick döden. »Så mycket fördenskull hans själasörjare af hans gudeliga åthäfvor och bekännelse kunnat förstå, vore han förvissad, att denne lapp dog såsom en salig man och att detta exempel skulle vara andra afgudadyrkare och slika syndare till märkligt eftertryck och skräckelse».

Den skräck detta straff injagade hos lapparne, hvilka sammankallats för att öfvervara exekutionen, gjorde visserligen att det uppenbara afguderiet stäfjades, men i hemlighet bedrefs det dock fortfarande. Superintendenten i Hernösand, Mathias Steuchius, skrifver härom till K. M. d. 12 nov. 1719 följande: »Lapparne vandra ännu, Gudi klagadt, till större delen i ett groft mörker».

Kyrkoherden i Torneå, Henrik Forbus, aflät ock i detta ämne till K. M. en skrifvelse år 1727 d. 29 mars, ur hvilken skrifvelse följande må anföras:

»Inför E. K. M:ts kongl. tron medelst denna min underdånigste skrift att framträda föranlåtes jag af det farliga afguderiet, som i lappmarkerna ännu högst beklagligen öfvas skall, hvilket allt till denna tiden varit så doldt och lönt hållet, att ingen annan än lapparne sjelfve afvetat, men nu genom Guds nåd börjat komma i

ljuset, således vara beskaffadt såsom hosföljande beskrifning utvisar, den E. K. M:t jag i djupaste underdånighet fördristar presentera med föregången kort berättelse om sådant vederstyggligt väsendes afskaffande i Danmark på lappska orter, hvarest i 12 nästförflutna åren enkannerligen sedan 1722 en stor reformation skedd är och lapparne ifrån sitt afguderi till den sanne Gudens dyrkan förmådde. Skulle E. M. af kongl. nåd och mildhet de under E. K. M:ts krona sorterande lappar samma frihet förunna, som H. M. af Danmark sina undersåtare gifvit, näml. att de utan något påföljande världsligt straff må få göra sin bekännelse för vederbörande prästerskap eller andra därtill förordnade, så förhoppas man igenom den Allsmäktiges nådiga bistånd i svenska lappmarkerna äfven samma nytta och frihet att allt afguderi blir afskaffadt och utrotadt och den sanna gudsdyrkan desto lyckligare inplantad och stadfästad.»

Med frihetstiden uppgick en ny tid för Lappmarken. Regering och folk började mera känna sin förpliktelse mot lapparne. Nya skolor inrättades, lärare med verkligt missionssinne egnade sin verksamhet åt lapparnes undervisning och till underhåll af en sådan missionsverksamhet insamlades kollektmedel öfver hela riket, hvarjämte en särskild styrelse för ledningen af den lappska missionen år 1739 tillsattes i direktionen för ecklesiastikverket i Lappmarken. Också ansåg sig landshöfdingen Gyllengrip redan år 1734 i en skrifvelse af d. 12 febr. till Kansli-kollegium om lapparnes religiösa ställning kunna sålunda yttra sig: »Genom tidernas längd och flitig undervisning hafva lapparne uti deras kända lefverne hunnit så långt med sin kristendom, att i en del församlingar ock hos dem är så stor gudsfruktan som på något annat ställe finnes.»

Detta landshöfdingens utlåtande gäller, såsom synes, Lappmarken blott delvis, svårligen kunde ock landshöfdingen äga nog sakkännedom att döma om förhållandet härutinnan i allmänhet, då lapparne af fruktan lärt sig att blott i största hemlighet utöfva sin vidskepelse och sitt afgudiska väsende. Kyrkoherden i Torneå, Henrik Forbus, utlåter sig ock i sin ofvan anförda skrifvelse till K. M. sju år tidigare om ställningen i Lappmarken såsom i religiöst hänseende lämnande mycket öfrigt att önska. Visst är det att hvad man än hade gjort för att bibringa lapparne kristendom och civilisation, mycket ännu återstod att därutinnan göra, hvarom de prästers och lärares verksamhet, hvilka i följande tider däråt egnade sin verksamhet, burit vittnesbörd.

